Hrvoje MANENICA

ANTIČKI FLUVIJALNI LOKALITETI U DOLINI NERETVE

UDK 904:738.8(450-13)>(497.5-37 Neretvanska dolina)>"652"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 12.07.2012.
Odobreno: 23.08.2012.

Hrvoje Manenica
Arheološki muzej Zadar
Trg Opatice Čike 1
23000 Zadar, Hrvatska
e-mail: hmanenica@amzd.hr

Autor u članku donosi pregled nekih arheoloških lokacija na području donjeg toka rijeke Neretve, gdje se u antici nalazio plovni put od Jadranskog mora prema unutrašnjosti. Uslijed promjena toka Neretve, predstavljeni lokaliteti danas se uglavnom nalaze u poljoprivrednom području uz rijeku. Melioracijom, obradom tla i drugim radovima oko rijeke, na površini se pokazao arheološki materijal koji je ovdje predstavljen.

Opisani lokaliteti nalaze se na području od današnjeg ušća Neretve do ostataka antičke Narone, koja je vrlo vjerojatno bila jedna od važnijih luka u tom području.

Ključne riječi: antika, rijeka, brod, amfore, plovidba, luka

U ovom su radu predstavljeni arheološki lokaliteti koji su identificirani prilikom melioracija ili kopanja kanala za vodu, što se u lokalnom žargonu naziva jendečenje (kopanje jendeka). Jendečenje je način podizanja razine neobradivog tla u močvarnim predjelima, da bi se dobilo obradivo zemljište iznad razine vode. Na ovaj način na površinu izlazi plodni močvarni humus uz koji se, na pojedinim lokalitetima, pojavljuje i arheološki materijal. Susretljivošću vlasnika zemljišnih parcela, fotografiran je određeni arheološki materijal, a u jednom slučaju obavljeno je i hidro-arheološko rekognosciranje.

Područje doline rijeke Neretve od prapovijesnog vremena bilo je od velikog trgovačkog i vojno-pomorskog značaja, jer su preko njega vodili putovi od Jadrana prema unutrašnjosti, i obratno. Ne može se u povijesnom kontekstu govoriti o pomorstvu i trgovini na istočnoj obali Jadrana bez isticanja uloge koju je u tome imala dolina rijeke Neretve i njena široka delta.

U mlađem kamenom dobu, neolitiku, dolazi do djelomičnog napuštanja lova i sakupljanja hrane te počinje intenzivnije bavljenje stočarstvom i zemljoradnjom. Paralelno s time intenziviraju se trgovačke odnosno

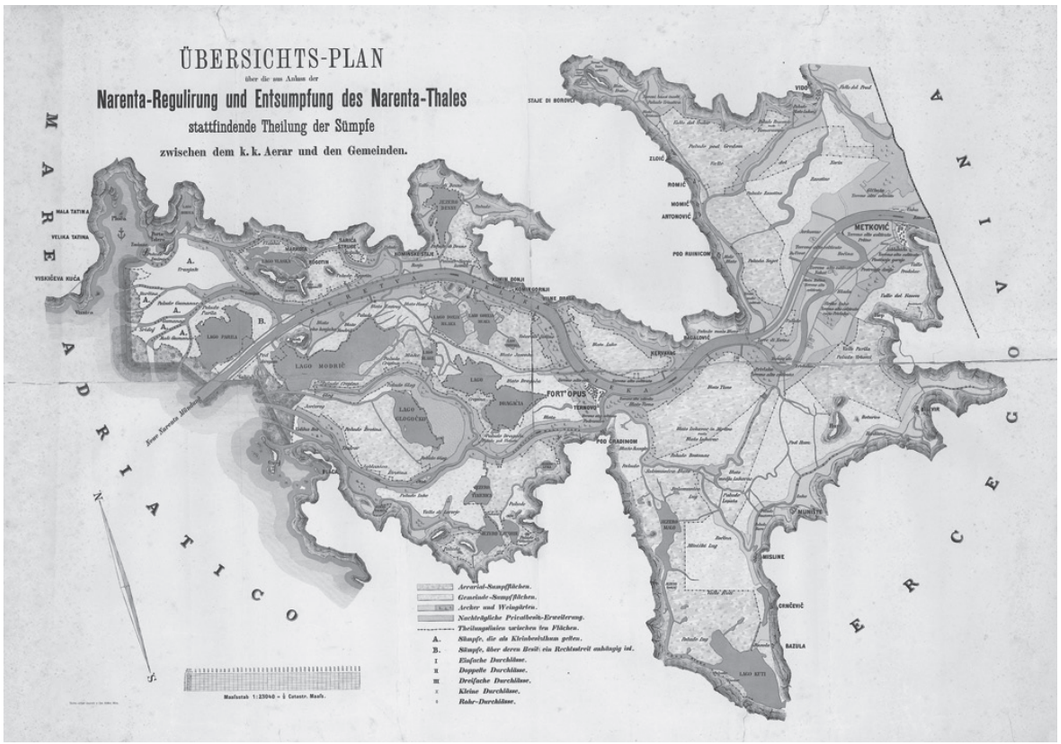

Karta 1. Austrijska karta doline rijeke Neretve, HR DAZD 383, Kartografska zbirka, br. 53/26

pomorske veze sa susjednim područjima, posebno s talijanskom obalom. Ta veza je išla linijom otoka Hvar – Palagruža – Tremiti – Gargano, kao najjednostavnija i u ono vrijeme najsigurnija izravna ruta prema susjednoj obali[1]. Ovom rutom odvijala se robna razmjena već od vremena ranijeg neolitika, što se vidi i po keramici koja je istih karakteristika na obje obale. Ovo potkrepljuje i kamena sjekira kampinijenskog tipa iz Grapčeve spilje na Hvaru, koja je česti artefakt na poluotoku Gargano u Italiji, pa se vrlo vjerojatno radi o uvozu[2]. Kasnije se u neolitiku ova razmjena s obale širi na unutrašnjost Balkana i to dolinom Neretve i dalje kroz unutrašnjost uz rijeku Bosnu do područja Starčevačke kulture u središnjoj Bosni. Ovo je vidljivo po keramici koja je bila monokromna i ukrašavana tehnikom *a tremolo* i po školjci *Spondylus*, koje su pronađene na ovom području. U kasnom neolitiku najvažnija trgovina odvijala se dolinom Neretve prema unutrašnjosti, s butmirskom i dalje vinčanskom i sopotskom kulturom[3].

I u kasnijim prapovijesnim razdobljima ovaj prometni pravac je ostao jedan od najvažnijih prirodnih putova na istočnoj obali Jadrana za trgovinu i općenito penetraciju dublje u kopno. U brončano doba, ovim putem prolaze nova plemena, a s njima i nova kulturna dobra, što je dovelo do prenošenja i usvajanja novih kulturnih oblika, tehnika i tehnologija[4].

Vrijedan podatak o dolini Neretve donosi Pseudo Skilak u svome Periplu iz sredine 4. st. pr. Kr.[5] Spominje rijeku *Naron* (Neretva), poluotok Pelješac, *Melita* (Mljet), *Korkira Melaina* (Korčula)i veliko jezero nakon ulaska u *Naron*, na kojemu je otok. Kaže se da u rijeku *Naron* mogu uploviti Grčke trijere, do Emporiona koji je udaljen od mora 80 stadija. Mjera od 80 stadija je udaljenost od osam nautičkih milja, što bi otprilike odgovaralo udaljenosti od ušća Neretve do emporija u *Naroni*[6]. Uzmemo li u obzir činjenicu da je u Periplu ova udaljenost određena na osnovi podatka dobivenih plovidbom, a ne kopnenim putem, može se pretpostaviti da se ta vrijednost ne razlikuje značajno od današnje udaljenosti Narone od ušća zračnom linijom. Udaljenost od današnjeg mjesta Vid do mora iznosi oko 14 km zračne linije, a grčki podatak od 80 stadija iznosi oko 14,8 km od ušća do emporija. Naravno da taj plovidbeni put Neretvom nije bio pravocrtna linija, ali je potrebno uzeti u obzir činjenicu da ni tadašnje ušće nije izgledalo kao današnje. Rijeka je često mijenjala tok, dolazilo je do promjena plovnih i cestovnih komunikacija, tako da su neki lokaliteti, koji su danas na kopnu, u antičko vrijeme bili jezero, rijeka ili more. Radi ilustracije, ako usporedimo austrijske karte s današnjim zemljopisnim ili topografskim kartama vidi se jasan odmak aluvijalne ravni za koji se može pretpostaviti da je u antici bio još

[1] *BATOVIĆ 2002., str. 191 – 413.*
[2] *BATOVIĆ 1966.,*
[3] *ČOVIĆ 1980., str. 35 – 44.*
[4] *BATOVIĆ 2002.,str. 621.*
[5] *SCYLACIS CARIANDENSIS (Periplus, c. 24.).*
[6] *KOZLIČIĆ 1990., str. 97 – 117*

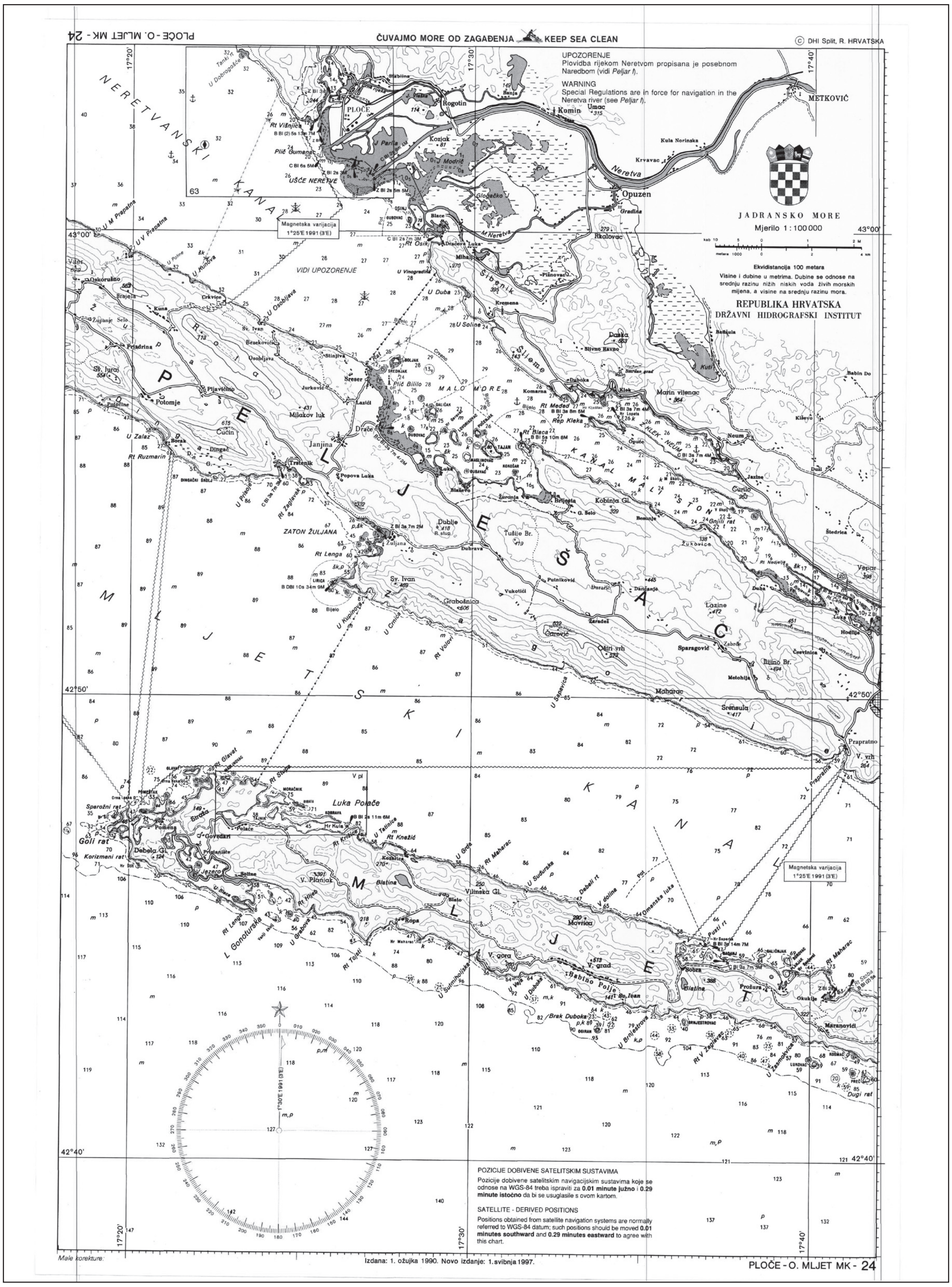

Karta 2. Starija pomorska karta na kojoj su ucrtana nekadašnja jezera u dolini Neretve

veći (Karta 1:HR DAZD 383, Kartografska zbirka, br. 53/26).

U vrijeme Grčke kolonizacije i prekomorske ekspanzije dolina rijeke Neretve bila je jedna od ključnih puteva za trgovinu s ilirskim plemenima. Prvi, ijedan od najstarijih zabilježenih doticaja Ilira (Liburna) s Grcima dogodio se, kako navodi Strabon[7], već u 8. st.pr. Kr.[8], kad su korintski Bakhijadi došavši na otok *Korkiru* (Krf) odatle potjerali Liburne.

Prvi doticaj Rimljana s Liburnima bio je sukob 229. g. pr. Kr.pod zapovjedništvom konzula Gneja Fulvija. Rimljani su mornaricom, koja je brojala čak oko dvjesto lađa, isplovili prema *Korkyri* (Krfu), kojega im je ilirski vojskovođa morao prepustiti, sklopivši s njima savez[9].

[7] *STRABON (VI, 269)*
[8] *SUIĆ1962/1963., str. 44 – 57.*
[9] *ZANINOVIĆ 1980., str. 173 – 181*

Karta 3. Topografska karta ušća i doline rijeke Neretve s označenim lokalitetima

Rimsko brodovlje krenulo je dalje prema sjeveru do *Isse,* kako bi protjerali Ilire koji su ga zaposjeli. S Demetrijem Farskim, Rimljani su u tome uspjeli, a ilirski (ardijejski) napadači su se raspršili i pobjegli u *Arbon, Narbon,* odnosno, u *Naronu,* kako donosi Polibije [10].

S obzirom na mjesto sukoba, područje Visa, Hvara, odnosno korčulanskog kanala, prirodno je da se ardijejsko brodovlje u ovakvoj situaciji skloni u jedino sigurno područje, deltu Neretve odnosno u *Naronu.* Na žalost, nije zabilježen podatak je li tada i rimsko brodovlje uplovilo u neretvansku deltu. No, bez obzira na to, može se kazati da je ovim sukobom sigurno došlo do trajne infiltracije rimskih pomoraca, vojnika i trgovaca u neretvansko područje.

Najstariji opisi *Narone* i doline rijeke Neretve iz antičkih vremena dolaze nam od Pseudo Skilaka i Teopompa. Citat iz Teopompa prenosi Strabon[11], gdje se navodi podatak da su u Naroni trgovci s *Hija* i *Tasa* prodavali keramiku[12]. Pseudo Skilak u svom 24. poglavlju Peripla opisuje ulaz u rijeku Neretvu i emporij koji se nalazi uzvodno[13]. Premda nigdje izričito ne navodi, očito je da se radi o Grčkom emporiju *Naroni.*

Izgled ušća i tok rijeke Neretve kroz povijest se stalno mijenjali, tako da današnja slika rijeke Neretve nije odraz antičkih ili srednjovjekovnih vremena. U Periplu se spominje jezero koje je postojalo između ušća rijeke i emporija. Isto jezero spominje i Alberto Fortis u 18. st., u svome putopisnom djelu „Put po Dalmaciji"[14]. On također spominje otok, za koji kaže da se naziva Opuzen, koji je u to vrijeme postao trgovište. Fortis govori i o salinitetu vode koja okružuje taj otok, što je normalno s obzirom na njegovu vrlo malu nadmorsku visinu.

Doista je donedavno u dolini Neretve bilo nekoliko jezera od kojih su tijekom 60-ih i 70-ih g. prošlog stoljeća neka melioirana, odnosno isušena, kao bi se stvorila obradiva zemlja. Kako se vidi na austrijskoj karti iz 19. st. i pomorskoj karti, nekoliko je jezera bilo dio delte Neretve, a neka od njih danas ne postoje (Modrić, Glogačko jezero, te jezera Mlaka). Budući da je rijeka Neretva od antičkog vremena do danas često mijenjala svoj tok,vjerojatno su ova jezera bila dio njenih meandri, tako da se i neki od lokaliteta, o kojima će ovdje biti riječi, nalaze na području gdje su nekada bila jezera.

Otočić Osinj

Otočić Osinj nalazi se na ušću Male Neretve u Jadransko more (Karta 3: T1). Mala Neretva je jedan od rukavaca Neretve u njenoj delti, koji se odvaja kod Opuzena i ulijeva u more kod Osinja. Otočić je izdužen u pravcu sjever – jug oko 1 km, a sastoji se od triju brežuljka. Najveći je Gradina, 76 m n. m., slijede srednji Uplov i sjeverozapadni Kabo (43 m)[15].

Osinj je kroz povijest bio strateško mjesto za kontrolu plovidbe Neretvanskim kanalom i deltom rijeke Neretve.Njegovi gospodari bili su Bizant, Hrvatski plemići, Mlečani, Turci i Dubrovčani.Gradina je najveća glavica, na kojoj se nalaze ostatci kasnoantičke utvrde s ranokršćanskom crkvicom unutar utvrde[16]. Na otoku se između dvaju brežuljaka još nalazi sačuvana crkvica sv. Ivana s pripadajućim aneksom, nekadašnjim franjevač-

[10] *POLYB., II, 11, 15*
[11] *STRABON (VII, 317)*
[12] *CAMBI1980., str. 127 – 155.*
[13] *PSEUDO SKILAK 24*
[14] *FORTIS 2004., str. 237 – 243.*
[15] *Jurišić 1970., str. 5 – 13*
[16] *JELIČIĆ-RADONIĆ 1995., str.147 – 162*

Slika 1. Pogled s istoka na otočić Osinj

Slika 2. Pogled s Osinja na ušće rijeke Neretve

kim samostanom koja datira od kraja 14. i početka 15. st. Strateški značaj Osinja bio je velik sve do 18. st., kada su svoje posjede na tom otoku prodali članovi neretvanske plemićke obitelji Nonković, seljacima iz sela Blaca.

Budući da je otočić obrastao gustim raslinjem, do samoga vrha Gradine na kojoj su arheološki ostatci, moglo se pristupiti samo s jugozapadne strane. Na samoj gradini sačuvani su zidovi Justinijanove utvrde, koji su na nekim mjestima visoki i do 4 m. Unutar utvrde vidljivi su zidovi i obrisi crkvice, kao i pridruženih prostorija uokolo crkvice. Na ovom lokalitetu, u podnožju i unutar Gradine mogu se uglavnom naći ostatci antičkih tegula i keramike. Zbog bujne vegetacije i neprohodnosti terena teško bi bilo provesti sustavno arheološko istraživanje ovog lokaliteta, iako bi zbog njegovog strateškog značaja i arheološkog materijala to bilo potrebno.

Lokalitet Dobruške glavice

Arheološko područje na lokalitetu Dobruške glavice je prostor gdje je Neretva nekada tekla, ili se na ovom mjestu nalazilo jedno od isušenih jezera, a manje je vjerojatno da je ovdje bilo more. Prema iskazima mještana Komina,70-ih g. prošlog stoljeća, prilikom kopanja kanala (jendečenja), ovdje je izvađeno 12 rimskih amfora. Ostaci amfora mogu se i danas vidjeti pored jedne od četiri glavice (karta 3: T2, T2a).

U neposrednoj blizini ovoga mjesta, 90-ih g. prošloga stoljeća, prilikom kopanja kanala, također je pronađeno dosta rimske keramike, koju se po stilu može datirati u period od kraja 2. st. pr. Kr. – 1. st. Tom prilikom sakupljeni su ostatci rimskog finog i grubljeg posuđa, koji su prikazani na slici 3. (karta 3: T2a, slika 3).

Prema mišljenju Miroslave Topić radi se o bezličnim ulomcima keramike koji ne pružaju uporište za tipološko i kronološko opredjeljenje. Među nalazima s lokaliteta Dobruška glavica okvirno se mogu datirati poklopci amfora (kraj 2. st. pr. Kr. – 1. st. posl. Kr.). Ulomci označeni slovima a.-b. ulomak zdjele i poklopca sjevernoafričkog podrijetla (2. pol. 1. st. posl. Kr. – 2. st. posl. Kr.) i c. ulomak tanjura koji vjerojatno pripada sigilati istočno-mediteranskog podrijetla (1 st. posl. Kr.). Na istoj fotografiji su i ulomci fine keramike tamne boje, koju se teško može odrediti. Vjerojatno se radi o keramici iz kasno-republikanskog razdoblja ili ranocarskoj keramici tankih stijenki[17].

Postoji i pisani trag o amforama iz Komina, koje su završile u Muzeju Hercegovine u Mostaru, negdje krajem 50-ih g. prošloga stoljeća. Radi se o osam amfora koje su ovdje pronađene prilikom kopanja kanala za navodnjavanje. Navodi se da su amfore došle u Muzej Hercegovine otkupom iz Komina, a okolnosti nalaza ne navode se u muzejskim podatcima. Atanacković-Salčić u članku navodi da su četiri amfore bile gotovo cijele, a četiri su bile sačuvane s grlom i ručkama[18]. Nadalje se navodi kako pronađene amfore pripadaju *„Tipu-I, forma 2, prema klasifikaciji tipova amfora iz Kvarnera"*. Analizirajući najcjelovitiju amforu iz ove skupine,autorica je opisuje kao amforu, *"... s dugim cilindričnim vratom, odvojenim drškama i blagim prelazom ka trbuhu posude, te kratkom cilindričnom nogom, a datira u II vek pr.n.e."* U tablici se navode dimenzije pronađenih amfora, iz čega izdvajam samo podatke za najcjelovitiju amforu.

	Komin – Neretva	cm
1.	Visina cijele amfore	88
2.	Najveći presjek	42
3.	Dužina vrata	20
4.	Visina drške	21
5.	Širina oboda	17

Nažalost, nisu dostupne fotografije pronađenih amfora, no prema tipologiji amfora, dimenzijama i opisu iz teksta autorice Atanacković-Salčić, moglo bi se raditi o mlađem tipu *Grčko-italskih* amfora ili o tipu *Lamboglia 2*[19]. Mlađa skupina *Grčko-italskih* tipova amfora datira se u 2. st. pr. Kr. i u početak 1. st. pr. Kr. Po dimenzijama

[17] *Ovdje bih se zahvalio kolegici Miroslavi Topić koja mi je pomogla s raspoloživih fotografija preciznije datirati keramiku s lokaliteta Dobruška glavica.*

[18] *ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981., str. 11 – 24.*

[19] *STARAC 2006., str. 85 – 116*

Slika 3. Keramika s lokaliteta Dobruške glavice

su otprilike 90 cm visine i oko 35 cm široke u predjelu trbuha, približno isto kao i amfore iz Komina. Međutim mlađa faza *Grčko-italskih* amfora i dalje ima duži vrat i otprilike razmjeran dužini tijela amfore, što nije slučaj kod amfora iz Komina[20].

Kod *Lamboglia 2* amfora vrat je kraći u odnosu na tijelo, no još je razmjerno dugačak s masivnim okomitim ručkama sa strane. Visina ovog tipa amfore je oko 90 – 100 cm, a širina u trbuhu od 35 do 40 cm. Proizvodnja ovih amfora stavlja se u 2. – 1. st. pr. Kr, a prestaje krajem 1. st. pr. Kr., kada ih u masovnijoj upotrebi zamjenjuje drugi tip amfore, *Dressel 6 A*.

Proizvodnja ovih amfora započela je u južnoj Italiji, na istočnoj obali, da bi se kasnije proširila na talijanski obalni dio jadranskog mora. Zbog zastupljenosti *Lamboglia 2* amfora na istočnoj obali Jadrana, za pretpostaviti je da su se proizvodile u jednom od antičkih centara na našoj obali ili otocima.

Amfore koje su pronađene kod Komina na lokalitetima Dobruške glavice, po svemu sudeći mogle bi pripadati *Lamboglia 2* tipu amfora, a ovdje su vjerojatno dospjele brodolomom u vrijeme razvoja Narone kao rimskoga grada krajem 2. ili u 1. st. pr. Kr. Posebnost ovoga lokaliteta je u tome što se danas nalazi u neretvanskom polju, iz kojega vire tri brežuljka Dobruške glavice. U antičko vrijeme ovdje se nalazio plovidbeni put, odnosno jezero ili tok rijeke Neretve.

S obzirom na činjenicu da je svih 12 amfora nađeno na jednom mjestu, za pretpostaviti je da je riječ o brodolomu broda koji je prevozio teret (vino) prema Naroni ili iz Narone. Nažalost, na ovom mjestu se nikada nije provelo detaljnije arheološko istraživanje, tako da nemamo sačuvane drvene ostatke broda.

Komin, rijeka Neretva

U proljeće 2007. g., u Kominu su se obavljali radovi na učvršćivanju dijela rive (Karta 3: T3). koji se nalazi u Neretvi gdje je bio angažiran ronilac za obavljanje podvodnih radova. Ronilac je iz Neretve izvadio dvije cijele amfore, stavio ih u svoj automobil i odnio. Kasnije je kontaktirano i Ministarstvo unutarnjih poslova RH, no sudbina amfora nije poznata.

U ljeto 2007. g. Smiljan Gluščević iz Arheološkog muzeja Zadar izvršio je podvodno rekognosciranje ovoga dijela korita Neretve, te je utvrđeno da se na dnu nalaze velike količine amfora. Izvađena su dva komada amfora koja se danas nalaze u Arheološkom muzeju Narona. Zbog smanjene vidljivosti i muljnog dna nije se

[20] *KIRIGIN 1994., str. 15 – 24.*

Lamboglia 2 amfora

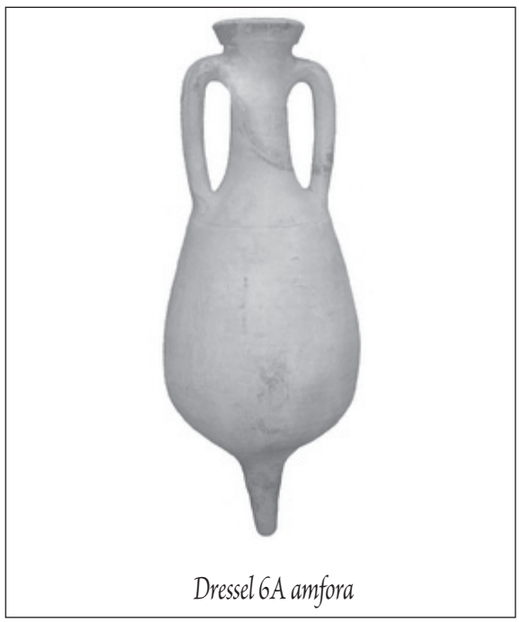

Dressel 6A amfora

Slika 4. Tipovi amfora pronađenih u Kominu

Slika 5. Ostaci amfora u trenutku vađenja iz Neretve

moglo jasno utvrditi o kolikoj se površini radi. Prema izvađenim dijelovima, vidljivo je da se radi o amforama koje imaju malenu nožicu i veće, odnosno „vrećasto" oblikovano tijelo. Budući da se radi samo o fragmentima amfora, teško je reći jesu li *Lamboglia 2* ili *Dressel 6A* amfore[21]. Naime, obje vrste amfora imaju slično tijelo u obliku vreće, s debljim stijenkama i kratku malu nožicu u obliku šiljka. *Lamboglia 2* amfore javljaju se od 2. st. pr. Kr. do kraja 1. st. pr. Kr., nakon njih su u upotrebi *Dressel 6A*. U nekim slučajevima se proizvode istovremeno, čak u istoj radionici[22]. *Lamboglia 2* potječu s područja Jadrana, talijanske obale i istočne obale Jadrana, a distribuirane su po zapadnom Mediteranu, Grčkoj, obalama sjeverne Afrike i Crnom moru. U njima se prevozilo uglavnom maslinovo ulje, premda su analize nekih amfora pokazale da je prevoženo i vino.

[21] *CAMBI 1989., str. 311 – 337*
[22] *TOPIĆ 2004., str. 303 – 517*

Slika 6. Keramika prikupljena na lokalitetu Vlaka

Dressel 6A amfore proizvode se od polovice 1. st. pr. Kr do otprilike polovice 1. st. Distribuirane su na području Italije, Hrvatske, Francuske, Velike Britanije, sjeverne Afrike, Slovenije, Austrije, Panonske nizine i Grčke. U njima se također prevozilo vino i maslinovo ulje.

Sljedeći lokalitet se nalazi na ulazu u mjesto Komin, kada se dolazi Neretvom od Opuzena (Karta 3: T4). Na ovom mjestu nije provedeno rekognosciranje, no svakako treba istaknuti probleme koje lokalni ribari imaju s mrežama. Naime, prilikom vađenja ribarskih mreža na ovom lokalitetu mreže zapinju i u njima se znaju naći komadi keramike, što je dobar poticaj za arheološko istraživanje.

Lokalitet na Vlaki

Lokalitet se nalazi na predjelu Vlaka, 50-ak m iza crkve Gospe od Zdravlja i oko 150 m od obale Male Neretve (Karta 3: T5). Danas je to obradiva površina gdje se većinom nalaze plantaže mandarina. Za ovaj lokalitet je vlasnik zemljišta javio da je pronašao keramiku prilikom obrade zemljišta, odnosno prilikom kopanja okolnih kanala za navodnjavanje, jendeka.

Odmah do oranice na koju je bager izbacio keramički materijal, nalazi se i krška hrid, odnosno glavica. Do prije 60-ak g. na ovom predjelu se nalazilo jezero Dragača, koje je melioracijom isušeno, pa je za pretpostaviti da je i u antičko vrijeme tu bilo jezero, te da se ovim dijelom doline plovilo. Za razliku od prijašnjih lokaliteta, ovaj na Vlaki bio bi izvan rute koja je išla od Jadranskog mora prema Naroni[23].

Morske školjke, puževi i kamenica, pronađeni na lokalitetu Vlaka, potvrđuju da se lokalitet nekada nalazio pod vodom, odnosno da je ovdje bilo jezero koje je direktno preko ušća rijeke Neretve bilo povezano s morem.

S lokaliteta Vlaka prepoznatljivi su ulomci sigilate italskog podrijetla koje se okvirno može datirati u 1. st. posl. Kr.[24]

Na lokalitetu Vlaka pored oranice gdje je pronađen arheološki materijal, također se nalazi jedna kamena glavica koja se danas diže iznad polja. Za pretpostaviti je da je i ovdje išao plovidbeni put u antičko vrijeme, vrlo vjerojatno do jedne od mnogih gospodarskih objekata (*villa rustica*) koje su se nalazile u dolini Neretve. Ovdje je situacija veoma slična kao i na lokalitetu Dobruške glavice. Pronađeni materijal je mogao biti dio brodskog tereta koji je udario u kamenu hrid i ovdje potonuo, što bi se moglo utvrditi detaljnim arheološkim istraživanjem.

[23] *GLUŠČEVIĆ 2001.*

[24] *Također zahvala kolegici Miroslavi Topić za dataciju keramičkih nalaza s lokaliteta Vlaka.*

Slika 7. Zračni snimak Vida sa označenim lokalitetima

Vid – Narona

U listopadu 2010. G., tvrtka *Hrvatske vode* je provodila redovito održavanje kanala u neposrednoj blizini Vida, odnosno antičke Narone. Bager koji je čistio izvukao je komad obrađenoga drva, iz mulja, s dubine od oko 4 m, koje je sačuvano (Karta 3: T6).

Na zračnoj snimci Vida crvenom točkom označen je lokalitet otkuda je izvađeno pronađeno drvo.

Na slici je vidljiva rječica Norin koja se vrlo vjerojatno ulijevala u Neretvu (*Naro*) negdje kod Narone. Plovidbeni put za trgovačke brodove i lađe išao je do Narone gdje je postojala luka. Predio neposredno uz sam brežuljak na kojemu je bio centralni dio Narone, mještani i danas nazivaju *Luke*, a na području izvan južnih bedema Narone je drugi lokalitet koji se naziva *Luka*.

Za pretpostaviti je da je Neretva tekla bliže Naroni nego je njezin tok danas. Vrlo vjerojatno su jezera Glibuša, sjeveroistočno i Strimen južno od Narone ostatci nekadašnjeg toka Neretve. Neretva je u to vrijeme bila regulirana i njezin tok održavan, a dolaskom kasne antike i barbarskih plemena dolazi i do zasipavanja naronitanske luke, što je također moralo doprinijeti propasti grada.

Pronađeni komad drveta po svom obliku podsjeća na dio trupa nekog plovila. Uspoređujući dimenzije i oblik s dijelovima tradicionalne neretvanske lađe, odmah je vidljivo da se ne može pripisati ovom plovilu. Mnogo je većih dimenzija i masivniji. Smiljan Gluščević, stručnjak za podvodnu arheologiju,smatra da pronađeni komad drva ne pripada nekom plovilu zato što nisu vidljive rupe za čavle ili nešto slično, čime bi se vezala oplata broda.

Budući da zakrivljenost iskopanog drva jako podsjeća na zakrivljenost trupa broda, ostaje otvorena mogućnost da je ipak bio dio nekog plovila.Ako nije pripadalo plovilu, moguće je da je drvo bilo dio neke lučke naprave koje su se koristile prilikom utovara i istovara u naronitanskoj luci[25]. Na žalost pored ovoga komada drveta nije pronađen nijedan drugi dio koji bi eventualno dao naslutiti o čemu se zapravo radi. Za daljnje ispitivanje trebalo bi napraviti sofisticiranije analize koje bi ukazivale na njegovu starost i sastav (analiza C 14, rendgensko snimanje).

Zaključna razmatranja

Dolina rijeke Neretve u antičko vrijeme bila je strateški plovidbeni pravac preko kojega se odvijalo spajanje mediteranskog i kontinentalnog svijeta. Ovo je prirodni put, koji je omogućio i rimsku infiltraciju prema Naroni i dalje u unutrašnjost. U 2. st. pr. Kr., intenziviraju se vojni pohodi protiv Delmata i neretvanska dolina postaje strateški pravac za dopremanje vojske i logistike

[25] *VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA LIBRI DECEM*

Slike 8. i 9. Obrađeno drvo neposredno nakon vađenja iz mulja

pomorskim putem. U isto vrijeme sama Narona doživljava snažan razvoj, naročito u 1. st. pr. Kr. Ono što je zajedničko svim ovdje predstavljenim arheološkim lokalitetima jest da se mogu datirati u vrijeme razvoja Narone kao kolonije i sudbenog konventa, odnosno u vrijeme od 2. st. pr. Kr do 1. st. Navedeni lokaliteti su se u to vrijeme nalazili na plovidbenim pravcima prema Naroni, iako su danas neki od njih na kopnu, odnosno, na melioriranim poljoprivrednim površinama. Osim grada Narone, svi spomenuti lokaliteti imaju zajedničko to da se nalaze neposredno uz kamene glavice, odnosno manja brdašca s hridima ili otočićima koji su predstavljali opasnost za brodove naročito prilikom jakih bura, koje su ovdje poznate. Plovidba u zimskim mjesecima bila je dodatno opasna zbog visokih vodostaja rijeka i jezera, kao i brzine vode. Sve je ovo pogodovalo nastanku brodoloma koji su nam brodskim sadržajima ostavili dio povijesti, tj. tadašnjeg vremena.Dolina Neretve i danas čuva tajne prošlih vremena, jer je na nekim mjestima teško provoditi arheološka istraživanja zbog zemljanih nanosa od nekoliko metara ispod kojih se danas nalaze kulturni slojevi. Vodostajje također problem, jer se već na dubini od 0.5 do 1 m ispod površine zemlje nalazi voda.

U svakom slučaju, dolina Neretve je bogata antičkom arheološkom građom, kako onom koja je posljedica brodoloma, tako i ostatcima zgrada, koje bi daljnja arheološka istraživanja mogla iznijeti na svjetlo dana i upotpuniti sliku antičke doline rijeke Neretve.

KRATICE

DAZD	Državni arhiv u Zadru
HAD	Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb
Pril.pov.umj.Dalm.	Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split
RFFZd	Radovi filozofskoga fakulteta u Zadru, Zadar
VAHD	Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku, Split

LITERATURA

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ 1981.	V. Atanacković-Salčić, Arheološko nalazište na području Hutova blata – „Hercegovina" – Časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe, Mostar 1981, 11–24
BATOVIĆ 1966	Š. Batović, Stariji neolit u Dalmaciji i njegov odnos prema nalazištima na Mediteranu – Odnos prema starijem neolitu u Italiji, Stariji Neolit u Dalmaciji, Zadar 1966, 125–137
BATOVIĆ 2002.	Š. Batović, JADRANSKA ZONA, Mlađe kameno doba na istočnom jadranskom primorju, U osvit povijesti–zbornik odabranih radova, Opera selecta I, Zadar 2002, 191–413
CAMBI 1977.	N. Cambi, Antička Narona – urbanistička topografija i kulturni profil grada, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka – HAD–znanstveni skup Metković 1977. Split 1980, 127 – 155.
CAMBI 1989.	Anfore romane in Dalmazia. Amphores romaines et histoire économiqueDix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome 114, 311 – 337.
ČOVIĆ 1980.	B. Čović, „Schnur" i „Litzen" keramika na području Neretve, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka – HAD–znanstveni skup Metković 1977. Split 1980., 35 – 44
FORTIS 2004.	A. Fortis, O rijekama Norinu i Neretvi, te o nizini što je one poplavljuju, Put po Dalmaciji, Split 2004., 237 – 243
GLUŠČEVIĆ 2001.	S. Gluščević, Arheološka topografija Donje Neretve i podmorska topografija „naronitanskog primorja" u antici, predavanje održano na godišnjem skupu HAD–a, Metković 2001.
JELIČIĆ-RADONIĆ 1995.	J. Jeličić – Radonić, Skulptura ranokršćanske crkve iz castelluma na otočiću Osinju na ušću Neretve, Pril.pov.umj.Dalm. 35 – Petricolijev zbornik, Split 1995., 147 – 162
JURIŠIĆ 1970.	Fra K. Jurišić, Franjevački samostan Osinj na ušću Neretve, Iskra – Župski list sv. Ilije Metković, br. 3., Metković 1970., 5 – 12.

KIRIGIN 1994. Grčko–italske amfore na Jadranu. Arheološki Vestnik 45, Ljubljana 1994, 15 – 24.
KOZLIČIĆ 1990. M. Kozličić, Problemi 24. poglavlja, Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku, Split 1990., 97 – 117
LISIČAR 1951. P. Lisičar, Stari Grci i Jadran, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951., 7 – 18
STARAC 2006. A. Starac, Promet amforama prema nalazima u rovinjskome podmorju, Histria Antiqua 37, Pula 2006., 85 – 116
SUIĆ 1962–1963. M. Suić, Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira, RFFZd, 1962/1963., 44 – 57
TOPIĆ 2004. M. Topić, Posuđe za svakodnevnu uporabu; amfore, terakote i kultne posude, VAHD, Split 2004., 303 – 517
VITRUVIUS 1997. M. Vitruvius Pollio, X – knjiga, Strojevi i aparati, Deset kniga o arhitekturi, Zagreb 1997., 187 – 196
ZANINOVIĆ 1980. M. Zaninović, Područje Neretve kao vojni mostobran rimske antike, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka – HAD–znanstveni skup Metković 1977., Split 1980., 173 – 181

SUMMARY

FLUVIAL LOCATIONS IN THE NERETVA VALLEY DURING ANTIQUITY

Hrvoje MANENICA

In this paper, the localities which will be presented are mainly agricultural areas of the River Neretva Valley, which existed along the navigation route.

The valley of the River Neretva from prehistoric times was of great trade and military –naval importance. Considering the fact that the river often changed its course, this area was subjected to geographical changes, so that today some localities are to be found on land, but in antiquity these places were either on a lake, river or the sea.

The valley of the River Neretva was substantially different at that time from today. The appearance of the estuary and the course of the River Neretva have been permanently changing throughout history, so that today's image of the River Neretva is not a reflection of antiquity or the Middle Ages.

During the time of Greek colonization and overseas expansion, the Neretva valley was one of the key points for trade with Illyrian tribes. The Liburnians had their first contacts with the Greeks in the 8th century BC, according to Strabon.

The first contact with the Romans was a conflict with the Liburnians in 299 BC. Under the command of the Consul G. Fulvio, the Romans, with a navy that numbered as many as nearly 200 ships, sailed towards Corfu, which the Illyrian leader had to relinquish to the Romans, making an alliance with them. After this conflict, the Roman infiltration of this area began and conflicts with the warlike Delmats. Narona was the base for military campaigns and it played an important role in the military strategy in these conflicts.

At the very entrance to the Neretva Delta, the small island of Osinj is located, which being in a strategic position, controlled the entrance to Neretva and the sea navigation in the Neretva channel (map 3: T1). There are remains on the island of Justin's Fort and an old Christian church, as well as the Church of St John with its accompanying annexes, which was once a Franciscan monastery. Later, through the Middle Ages, Osinj remained a strategic place for sea navigation changing its rulers, the Byzantines, Croatian nobles, the Venetians, Turks and the Republic of Dubrovnik.

The archaeological area in the locality of Dobruška glavice was the main area where Neretva once flowed, but in this area there are remains of one of the dried up lakes, and it is less likely that it was once the sea. According to the testimony of the locals from Komin, during the 70s of the last century, while digging a channel, 12 Roman

amphoras were removed. On a visit to this location, we came across the remains of amphora near to one of the four small hills (Map 3: T2, T2a).

Not far away from this place, also in the area of Dobruške glavice during the 90s of the last century, during the digging of a channel, also a quantity of Roman ceramics were found, which by their style, can be dated to the period at the end of the Ist century BC-Ist century AD. On that occasion, the remains of Roman ceramics both fine and rough, were collected.

The amphora which were found here could belong to Lamboglia 2 type amphora, and most probably they got here as part of a shipwreck during the time of the development of Narona as a Roman town at the end of the 2nd or in the Ist century BC.

The locality at Vlaka (Map3: T5). Today this is an arable area where plantations of mandarins are grown. The place was brought to our attention when the land owner during the digging of an irrigation channel, discovered pottery. Immediately next to the field where the bulldozer had dug up the ceramic material, there was a rocky cliff or hill. About 60 years ago in this area there was a lake called Dragača which amelioration had dried out during the 60s and 70s of the last century. Assuming that in Roman times the circumstances were similar, that is, this part of the valley was navigable. The difference from the mentioned localities, is that this one at Vlaka was somewhat off the route which went from the Adriatic Sea towards Narona, so it can be assumed that nearby there was one of the villea rustica, which was accessible by water way.

Vid – Narona (map 3, T6). During the cleaning of an irrigation channel not far from Vid, that is ancient Narona, the bulldozer dug out a piece of treated wood from the mud from a 4 meter depth. In antiquity the topography of the Neretva valley at Narona looked significantly different than today. From the picture, it can be seen that the small river Norin most probably flowed into Neretva (Naro) somewhere near Narona. The navigable route for trading boats and ships went to Narona where there was a port. The part immediately by the hill itself, where the central part of Narona was, even today the locals call it "Luke" (ports), and in the area outside the southern walls of Narona, is the second location which is called "Luka" (the port). Although this piece of wood resembles the shape of the hull, it can be supposed that it was part of a boat considering the nearness and probable position of the ancient port and the water courses at that time. Even today some of the water courses exist and are navigable for small boats. The function of this piece of wood can eventually be found in one of the port devices, which certainly existed considering the strategic significance of the Naronian port and the amount of cargo loaded and unloaded from ships. Unfortunately, apart from this, no other wooden pieces were found, which could have eventually been part of a vessel.

* * *

The valley of the River Neretva has always been a strategic navigable route joining the Mediterranean and Continental world. This is a natural route, the only natural break in the Dinaric Alps in this part of the Adriatic coast, and to this day it marks one of the most important directions to the interior of the continent. Geographically, the Neretva valley through history, especially in recent times, has undergone many changes.

After the Roman infiltration of this area in the 2nd century BC, the military campaigns against the warlike Delmati intensified and the Neretva valley became a strategic direction for delivering military logistics by sea for further war operations. At the same time, Narona itself experienced strong development, especially in the Ist century BC.

What all the locations presented in this paper have in common is the development of Narona as a colony and judicial convent at the time of 2nd century BC to the Ist century. The localities of Dobruška glavica, Komin, Vlaka and Vid were at that time on the navigable course towards Narona, and today are on the mainland.

Regarding the localities and their characteristics, it could be argued that the artifacts found came from shipwrecks which perished on their route to Narona, or on their return from Narona. In the current circumstances in the Neretva valley, It is very difficult to undertake detailed archaeological excavations in individual places considering the depth of several meters in which the cultural level can be found. In addition the water level is also a problem, considering the fact that at a depth of only 0.5-1 meters there is water. In any case, the Neretva valley has rich ancient archaeological remains, from shipwrecks to remains of buildings, most probably commercial objects and villae rusticae. Only futher archaeological research could fulfill the picture of the ancient valley of the River Naro.